

A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR KÖLTÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ*

I.

SZOCIALISTA KÖLTŐK

Szocialista indíttatású költészetünk¹ derékhada a felszabadulás után valóságos földrajzi értelemben is a legszélesebb területekről verbuválódott. Visszatértek a moszkvai emigránsok (Balázs Béla, Gábor Andor, Lányi Sarolta, Madarász Emil, Hidas Antal), a nyugat-európai ellenállási mozgalom résztvevői és az elhurcoltak (Gereblyés László, Nádass József, Vihar Béla, Vészi Endre, Vasvári István), itthon pedig a munkásírók írók csoportja (Kis Ferenc, Földeák János, Keszthelyi Zoltán, Vészi Endre, Szüdi György), a munkásmozgalom régebről ismert író-harcosai és szimpatizánsai (Várnai Zseni, Pákozdy Ferenc, Hollós Korvin Lajos, Gellért Oszkár), illetve a korábban hazatértek vagy repatriáltak (Várkonyi Nagy Béla, Györy Dezső, Csuka Zoltán) várták a megszólalás lehetőségét.

Valamennyiük számára sorsdöntő pályaszakaszhatár a felszabadulás, az új viszonyokba való azonnali beleilleszkedés azonban korántsem sikerült mindnyájuknak. Balázs Béla és Gábor Andor több megbecsülésre számít, Hidas Antal csak 1959-ben térhetett haza, a munkásírók csoportjának újjáalakítási kísérlete nem sikerül. Másokra a megélt vagy újabb szenvedések hatnak bénítóan (Kis Ferenc, Csuka Zoltán), van aki a sematizmus szorításából nem tud szabadulni (Pákozdy Ferenc), s vannak, akiknek újbóli megszólalása egyébként jobbára adminisztratív okokból késik több mint egy évtizedet (Györy Dezső, Várkonyi Nagy Béla). A valóságos vagy vélt sérelmek azonban egyiküknél sem okoztak meghasonlást. Ellenkezőleg: tettekre kész hűségüket mindig őszintén megvallották, s 1957-ben többen ott vannak közülük az irodalmi élet újraindításainak műhelyeiben. Munkásságuk értékeinek történeti-esztétikai tudatosításával az irodalomtörténet és a kritika sokáig nem törődött behatóbban. Helyzetük különös egyoldalúságát Illyés Gyula jelezte élesen *Hidas Antal és a többiek* c. esszéjében: „Az emigrációból hazatért írók jó ideig nemegyszer adták jelét: nem érzik magukat testestül-lelkestül visszafogadottnak; nem kinti szereplésük, érdemeik s tapasztalataik arányában. Közszereplésükért kaptak koszorúkat akkor is, amikor stílusukat kellett volna taglalni.”

Stílusuk taglalása valóban tanulságokkal jár. Gellért Oszkár következetes világnézeti fordulata és őszikéinek majdnem negyedszázados friss ömlése kivételes közjáték az egész modern magyar irodalomban. Lányi Sarolta pályaképe is arra példázat, miként vezethettek utak a Nyugat elvont szépségkultuszától a szocialista elkötelezettségig. Kis Ferenc torzói a József Attila és Benjámin László körül felnövő munkásköltészet egyetemesebb művészi hatóerejének lehetőségeit bizonyítják. Hasonló következtetések levonására nyújt alkalmat Vészi Endre határozottan önálló lírai arculata vagy a Vihar Béla költészetében bekövetkezett megújulás. Hidas Antal válogatott kötetének betakarításai egyrészt egy többükre jellemző szándékot jeleznek: az emigrációval vagy üldöztetéssel megszakított pályák szerves egészként való felmutatásának szándékát, lírája belső fejlődésének tükrékként pedig népköltészet, avantgard és realizmus hatásainak letisztult szintézislehetőségét. Az avantgard hasznos iskoláján mások is átesetek, e derékhad stíláriális összképe mégis — szinte kizárólagosan — a higgadt realista törekvések elsődlegességével jellemezhető. Egyesek gyakorlatában a munkásköltészet korábbi szakaszainak egyszerűbb, széles közérthetőségre számító formakultúrája is tovább él.

* Ez az első fogalmazású kisportré-sorozat előmunkálata s része egy kollektív vállalkozásnak, és csak bizonyos pályaképeket karakterizál.

A Nyugat első, nagy nemzedéke emigrációba nem kényszerült képviselői közül a felszabadulással egyedül Gellért Oszkár kapcsolódott tétovázás nélkül szocialista irodalmunk áramába. Párttag lesz, páratlan költői termékenysége együtt mozog az 50-es évekbeli szemiatizmus aktuális követelményeivel, de 1956—57 mégsem jelent számára válságot. Ott találjuk az irodalmi élet újjászervezői között, és öregkori lírája élete utolsó évtizedében még egyszer kivirágzik. Mint a századforduló s a két világháború közötti időszak irodalmi harcainak aktív tanúja, megkap minden elismerést; kiadja levelezését, emlékiratait, 1946 és 1967 között tizenöt verseskötvet publikál, ebből négy egyszersmind válogatott kötet.

Gellért Oszkár a harmincas évek második felétől költőként gyakorlatilag hallgatott. Némasága a fasizmus elleni tiltakozás volt, egy időben bujkálnia kellett, így a felszabadulással akárha emigrációból tért volna meg ő is. Költészetének hatvan és nyolcvan utáni másod- és harmadvirágzása az életmű szerves része. *Száz az ezerből* c. utolsó kötete (1957.), melyben ezernyi vers közül magyarázatokkal adta ki a legjobbnak ítélt százat, 1945 utáni periódusából több verset vesz fel, mint amennyi felszabadulás előtti költői férfikorát reprezentálja. Pedig a rostálás szigorú volt. Sematikus éveit minduntalan visszatérő önkritikával illeti, jöllehet egy ugyanekkori nyilatkozatában így vall: „Azok közé tartozom, akik ha elítélték is a dogmatikus módszereket, tovább szolgálták az eszmét. Ez az elhatározásom érzelmileg döntőbb volt, mint megbánásom és nem kis szégyenkezésem amiatt, hogy gondolkodásomban és költészetemben is uralkodóvá vált egy ideig a szkéma.”

Mindig teremni kész költői ihletének rossz „programozásáról” különösképp két verseskötve tanúskodik. Az elbeszélő költemény újbóli divatja idején Gellért is megírta *Önéletrajz*-át (1950.), s ez sokkal inkább csak adatokkal, nevekkel telezsúfolt verses irodalomtörténet, semmint lírai önéletrajz. Párdarabja az ezersoros *Daloló Hungária* (1958.), ahol már célja szerint is irodalmunk történetét szedi versebe a „kézimalmot forgató cseléd lány”-tól József Attiláig. Nagy művészortársainak állandó verses megidézése, a sok dedikáció s a minduntalan reagálás az irodalmi élet múltjára és napi eseményeire, Gellért lírájának másodlagos ihletforrásait és alkalmi készenlétét mutatják.

Öregkori költészetének letisztult, puritán realizmusa akkor tündöklük régi élességgel, ha nem az emlékeket melengeti, s nem a pillanat könnyen kínálkozó alkalmá, hanem a kiszenvedett belső felindulás termi meg versét. Amikor pl. *A végső repülésre* „cihelődik” —: „Hogy mindenütt érezze meggyötört / Öreg testem a frissítő gyönyört, / Amire ifjan, szívrepesve vágyott, / A gyógyuló, a talpraállt világot” (1950.). Vagy amikor Endre fia, majd a másodszüllött fiú halálára ír megrendítő elégiákat, s bennük egy régi verse tételével viaskodik: „A teremtés rendje nem az, hogy a vénnek / Temessék fiaikat” (*A világosság udvara, Nehogy túléljem, Holt birnami erdő*). Végső öszikéit három verseskötve gyűjti egybe. Húsz év óta ezek a legjobban eltalált Gellért-kötetcmek. Mindhárom búcsú és kendőzetlen vallomás: *Utószüret, Még hányszor? Zuhanóban* (1963—1966.). Egész pályára érvényesen újra megfogalmazza ars poeticáját és összegezi költészetének legfontosabb jellemzőit: a következetesen logikus konstrukciót, a keményebb versenét, a „pusztán a szavak bűvös erejé”-re hagyatkozó dísztelen fegyelmet (*Munkamódszer*). E versmodell maradandó megvalósulásai józan realitással vetnek számot múlttal és jelennel, bölcsen rendeződik el bennük az öreg Gellért körüli világ, amiből nemcsak halottait és szeretteit öleli magához, de érzékeli roppant kitágulását is: „E egyszerre mind: Keletkezünk s kimúlunk, / élünk, halunk, de Lét van s az örök. / S Ember ha vagy, vedd a példát mirőlünk: / a Végtelességgel / s a Végessel is zárd le a pöröd” (*Csillagok üzennek*).

Balázs Béla (1884—1949.) 1945-ben érkezett haza a Szovjetunióból. Egy ideig tanár a Színművészeti Főiskolán, Kossuth-díjat kap, Szeged, a hálás szülőváros díszpolgárává avatja, de csalódások, sértések is érik. Még arra is gondol, hogy megfogadja Wilhelm Pieck hívását, s áttelepedik Berlinbe. E szorongások mégsem tükröződnek verseiben, mert felszabadulás utáni, pontosabban 1945-re datálható költői termése néhány darab csupán. A versek a búcsú és a megérkezés lírai megindultságának szép dokumentumai, de távlatosabb, elégikus zengésük egy „emberölő emberöltő”, az egész pálya epilógusává avatja őket: „Mert messzi út az: hazulról hazáig. / Nagyobb út nincs is és egy emberélet / Talán kevés, hogy megjárd és megérkezz: / Hazád ál-mából álmok hazájába” (*Hazulról hazáig*); „Mert idegen baj nem ért szívemig. / És idegen szó bántani tud-é? / De jaj nekem, ha anyanyelvemen / Nem értenek” (*Kegyelem!*).

Gábor Andor (1884—1953.) költői pályájának felszabadulás utáni rövid szakasza sokrétűen érzékeny lírikust mutat. A *Ludas Matyi* szerkesztőjévé lett egykori kabaré-költő számára a zűrzavaros koalíciós időszak kitűnő satirikus lehetőségeket kínál *Dal az államtitkári állások csökkentéséről*, *Nagybirtokos kisede éneke*, *Panamisták emlékkönyvébe* stb.), de miként Diószegi András megállapította: egyéniségének mélyebb tartalma egyéb satirikus-ironikus költeményekben nyilatkozik meg maradandóan (*Programvers*, *Erélyes elégia*). A fordulat éve utáni irodalompolitika időszakában, amikor joggal várhatna érdemlegesebb megbecsülést, keserű hűséggel mindegyre magyarságáról, hazaszeretetről tesz vallomást (*Válasz*). Magyarság-versei történelmi téveszméket revideáló, új, önkritikus hazaszeretetet körvonalaznak (*Öszinte szó*).

Madarász Emil (1884—1962.) 1946-ban tért vissza — egy ideig még aktív újságíró és műfordító —, ettől kezdve vált itthon is szélesebb körben ismertté a magyar munkásmozgalom eseményeit megörökítő, újabb darabokkal is bővült elbeszélő költészete (*Megy a csendőr Csorba után*, *A dohányszínruhás*, *Az árulás*). Madarász „modern regős, modern balladás” — szögezte le találón Bőlöni György. Darabos egyszerűséggel, ősi epikai naivitással, megmunkálatlanul szed mindent versbe, akár a valahai históriások.

A Nyugat vonzasköréből indult *Lányi Sarolta* (1891—) 1946-ban kommunista költőként lépett újra magyar földre. Lírájának azonban híven megőrizte halk, asszonyos tónusát, csendes indulatait, harsány közhelyekre a hazatérés ünnepi perceiben sem képes. Akárcsak Hidas, ő is az anyanyelvbe való megtérés végre megadatott lehetőségét érezte költészetté emelhető nagy pillanatnak: „Mint fáradt test a régáhitott ágyban, / Úgy elnyugszom tebenned anyanyelvem. / Hú szalma zizzen alattam lágyan, / Tanyára leltem, itthon vagyok, helyben” (*Anyanyelv*). 1945 utáni válogatott és új verseinek köteteiből a férjét — Czöbel Ernőt, a kiváló marxista filológust — sirató verseket emelhetjük ki (*Gyászfátyolban*), valamint még hangsúlyosabban 1964—65-ös termését. E feszesre tömörített, végessé érett, mélyen őszinte vallomásokban „a legtitkosabb gondolat sem restell / vetkezni versre”, s a költő így vallja ki az elfulladó lélegzetet, a meg nem értett dadogást, a kritika nélküli visszhangtalanságot, az ál-orcásan kibeszélt emlékbalszamosó magányt (*Egyfajta sors*, *Birálat híján*, *Korképrészlet*, *Egy állapot*). Ámde folytatja tíz évvel korábbi vallomását is — „Ember, magyar s kommunista — Ez maradok, sírig tiszta” —, s a szintézisigényű *Múlt- és jelenidő*-ben joggal summázhat így: „Amit tehettem / megtettem hazámért.”

Szocialista lírikusaink közül legtovább *Hidas Antal*nak (1899—) kellett várnia, míg életműve szervesen beleépülhetett felszabadulás utáni irodalmunk összképébe. Harmincnégy évi emigráció után, csak 1959-ben tért vissza végleg, s követül két kötetét küldte előre: regényciklusa egyik darabját és a *Néném kertje* c. verseskötetét (1958.). E gyűjtemény teljes költői terméséből válogat, és kifejezetten új anyagot tartalmazó verseskötetet azután sem adott ki. A *Jázmin utca* (1960.) visszamenőleg is megbővített válogatás, az erősebben szelektált *Megtalálnak* (1964.) és a *Vágyódunk*

utánad (1968.) c. kötetek pedig csak új kompozícióba rendezik a költői művet. Ez a következetes egységbe láttatás Hidas érthető szándéka. Végleg ki szeretne lépni az általános vagy népköltészeti névtelenségből, összefogni és magyarázni akarja emigrációban kiteljesedett magyar költészetét — innen az elő- és utószavak s a magyarázó jegyzetek kényszerű bősége. A többször átkomponált kötetekben a kronológiai eligazodás így nem könnyű, Hidas a felszabadulás utáni új ciklusok anyagát is mindegyre a teljes addigi terméshez függeszti, jóllehet önállóan is felmutathatná.

A *Néném kertje* ciklus (1946—1950.) az alig múlt háború és a személyi kultusz üttötte sebek lírai visszhangját gyűjti egybe. Az elégikus, helyenként komor tónust ez a tömör és pontos hatsoros jellemezheti: „Mindenütt vérszag. / Micsoda korszak. / Fogyó idegben / fagyos hideg van. / Éktelen hanság. / Hajléktalanság” (*December*). Ez a motívum *A nehéz idők verseiből* c. ciklussal (1938—1952.) szélesedik tovább. A világtól való elzártság helyzete és tudata itt a felfokozott érzelmek és a tőprengő vívódás eddig nem tapasztalt, heves kivallásával jár, s a természet és a szerelme bizonyosságainak szinte panteisztikus hangsúlyozásával párosul. De Hidas az emberi bizakodás, a kommunista hit töretlenségét is megéneklei, és ebből merít erőt a folytonos újrakezdéshez (*Megtalálnak*).

Minden emigráció nagy művészi témái, a hazavágyás és hazatérés ugyancsak kötetnyi terjedelmű ciklusokban jelentkeznek (*Vágyódunk utánad*, 1927—1957.; *Újra otthon*; *Otthon*, 1957—1967.). A Hidas költészetére jellemző sajátos művészi forma nyelv — a könnyedén kezelt népköltészeti ritmus s a merész, expresszív sűrítés, „sordarabolás” — immár elidegeníthetetlenül sajátja. Felszabadultan kiáltja világgá örömet: „Akár záporban ázzatok, / most már nyíljon ki szárnyatok, / s cikázatok, cikázatok / édes magyar szavak”, és hű marad fegyvelmező, pártos ars poeticájához: „Ne mond, / hogy e verseimből hiányzik / a múgond, / hogy soraim csiszolatlanok. / Fölrobbant hegy vagyok. / Porban és füstben állnak / a szikla-darabok, / mint Afrika kavargó földjén / a sortűzre kész / arabok” (*Hazatérés*). E következetes hűség legszébb művészi megfogalmazása a jelképes című *Megtalálnak* kötetzáró verse, a *Mindennap újra*. Forradalmár múltja értelmét kutatja, tevékeny, harcos éveit idézi itt Hidas, és törvényszerűen a mindennapos újrakezdés követelményéhez jut el. Lírájában új szín az öregség fanyar rezignációja és derűje. De amikor már „Oly riasztók / az éjszakával viaskodó esték / mint öregasszonyok / hervadt száján a festék”, akkor sem azt a kérdést várja az *Ambulancián*: „Hogy van a szívvel / vesével, májjal...?”, hanem „a legfontosabbat” ott is: „Hogy van a világgal?” (*Nincsen haragvásom*).

AZ ITHONIAK HÁROM NEMZEDÉKE

Várnai Zseni (1890—) költészete majdnem a századdal egyidős, egyéni karaktere már szinte a pályakezdéssel kialakult. Mindegyre tartó nagy népszerűségét egyrészt ez az állandóság magyarázza. A tömegek szemében mindmáig megmaradt a *Katonafiannak!* és a *Kopogtatok!* költőjének; s azért, mert ma is mindig aktuális érzelmi szomjúságot csillapít — a felszabadulás óta különösképp bensőséges békelírásával és szép asszonyverseivel. Gazdag költői termésének legjellemzőbb 1945 utáni válogatása *Ének az anyáról* c. kötete (1968.). Itt összefogott asszonyversei az anyaság örök misztériumát és mitológiáját társadalmias tartalommal telítik. Művészi eszközei alapjellegzetességeit is megőrizte fél századon át. Gördülékeny rutinnal, fölöttébb termékenyen versel, érzelmes asszonyi gyöngédség lüktet soraiban.

Várkonyi Nagy Béla (1896—) még „Osvát és Mikes között indult a versek ingajaratával”, a Tanácsköztársaságot követő emigrációs hullám azonban mindenkinél messzebbre vetette: a Csendes-óceán távoli szigetvilágába, a Samoa-, Tonga-szigetekre és Tahitira. Csak a negyvenes évek elején tért vissza, kötettel pedig csupán 1960-ban jelentkezett (*Odysseus megtérése*). Valóban a magyar líra Odysseusa ő, de nemcsak valahai romantikus bolyongások éneke; a megújult Ithakát, a szocialista jelent is hittel és odaadással érzékeli. Költői dikciója valahol Berzsenyi és Vörösmarty hagyományából sarjadt, Adyn iskolázódott, s hevült pátosza, széles gesztusai a

kortársak közül leginkább Fodor Józseffel rokonítják. Épp Fodor írta róla találoán: „A későromantikának sorsa-alakította művelője...; egy olyannak, amely ugyanakkor ritka erővel fejezi ki a kor realitásait is.”

Korábbi emigrációk megpróbáltatásai, majd a mauthauseni haláltábor — a Kaszák köréből indult *Nádass József* (1897—) ilyen emlékekkel élte meg a felszabadulást. 1945 után újságíró, szerkesztő, tisztviselő, 1957-ben az *Élet és Irodalom* egyik alapítója és munkatársa. Költői pályájának összegezése nála is erős szándék. Két válogatott kötetet publikál, s mindkettőben mellőzi a kronológiát, motívumok szerint csoportosít. Megújuló költészete valóban szervesen kapcsolódik avantgardizmusban gyökerező előző pályaszakaszaihoz. Csak ritkán téved túlszépített lírai ellágyulásba, eszményeihez való hűségét és közösségvágyát változatos, de fegyelmezett formájú versekbe önti, és különösen összefoglaló-visszatekintő vallomásaiban szól tiszta, emelkedett hangon: „Az idő nekem nem búcsúra harangoz, / mert hű maradtam élethez és magamhoz / S ha nem is végeztem el itt minden munkám, / Bármikor teszem le: tele a tarisznyám...” (*Vallomás alkonyatkor*).

Györy Dezső (1900—) a negyvenes évek elején a kárpátaljai Beregszászon élt, majd 1949-ben Budapestre költözött. De Fábry Zoltán szavával mégis sokáig „a poétanép ismeretlenje” maradt. Válogatott verseinek kései megjelenése idején, az ötvenes évek végén már jóformán csak mint népszerű romantikus történelmi regények szerzőjét ismerték. Györy Forbáth Imre mellett a legjelentősebb csehszlovákiai magyar költő volt, ám költészetének sajátos internacionalista, antifasiszta jellegét új környezetébe is töretlenül átmentette. Első versválogatása húsz évvel azelőtti kötetét idézi, a *Zengő Dunatáj*-at (1957.), új versgyűjteményének középponti ciklusában pedig költői világképébe szervesen beleillő nagy témára talál: a mártír Julius Fučík örök üzenetére felel (*Az élő válaszol*, 1964.). A Fučík-ciklus egyben az ifjúság és a férfikor harcainak, a Sarlós mozgalom és a szülőföld emlékeinek megidézése. Györy lírája most is fölös ékítmények nélküli racionalista költészet, de kemény fegyelmű törvényei mintha meglazultak volna: Adyt idéző egykori definitív pontosságát sokszor epikus közlések helyettesítik.

Csuka Zoltán (1901—) a harmincas évek elején a Vajdaságból települt vissza Magyarországra. 1945 után már inkább csak széles körű műfordítói munkájának élt, 1950-től „a próbatétel” éveit kellett megszenvednie, verseskötettel csak 1957-ben jelentkezett. Költészete, azonban nem újult meg régi erejének szintjén. Új kísérletként csak hagyományos formákat követő, epikus emlékező verseit említhetjük: a *Találkozás a Mecsek alján* c. helyzetképet Pécs felszabadulásáról és a *Piros pünkösöd Pécssett* c. poémát a pécsi katonák és bányászok 1918-as megmozdulásáról.

Pákozdy Ferenc (1903—) — 1945-től rákoskeresztúri községi jegyző, majd könyvkiadók munkatársa — felszabadulás után írt verseivel nem tudta áttörni a sematizmus korlátait. Két vékony kötete jóformán csak megverselt aktuális témák foglalatata. Egyhangú rutinnal ismétlődő négysoros strófái alig tükröznek művészi erőfeszítést.

A harmincas évek végén Párizsba emigrált *Gereblyés László* (1904—) a francia ellenállás katonájaként köszönthette a felszabadulást. Ithoni közéleti és irodalmi funkciói, valamint műfordítói gyakorlata továbbra is erős szálakkal kapcsolták Franciaországhoz, és a Párizs-élmény évtizedek múltán is újjáéled költészetében (*Tanúság, a Túl a határon* c. kötet Párizs-ciklusa stb.). 1946-tól rendkívül termékenyen, szinte kétévénként publikálta verseskönyveit. A versömlés boldog könnyedsége — Faragó Vilmos lényeglátó kritikájával szólva — kikapcsolta költészetéből a feszítő drámát, az önvallomás kínját és az önkifejezés keservét. Lírájának lassú átformálódását csak két utolsó kötete jelzi (*Versék mozgóképre*, 1966.; *Láncolat*, 1968.). Közéleti indulatai mélyén mindig is az ellenállás meghatározó internacionalista élménye munkált, ezért volt olyan érzékeny a nagyvilág harcaira, de csak most tud ily tiszta egyszerűséggel összegezni: „Számomra nincs idegen fájdalom / A másét is magamra vállalom / Mindegy nekem, hogy sárga vagy fehér / A jajszó Vietnamból is élér / Jajszó minden nyelven szíven talál / Köztem s a fájdalom közt nincs határ” (*Fájdalom*). Újszerű a dolgok belső természetének kibontásával vívódó *Élő tárgyak* c. ciklusa is, és koráb-

ban azt a bensőségebb lirát ugyancsak elfojtotta magában, amivel megsejtett halála előtt még egyszer frissen rácsodálkozott a világ hétköznapi szépségeire.

Hollós Korvin Lajos (1905—) költőként csak az ötvenes évek közepétől szólalt meg sűrűbben. Verselése kezdettől könnyed és biztos; világképét és formáit az erős szociális érzület és a közvetlen valóságélmények mellett a műveltség és a művészetek intellektuális inspirációi gazdagítják. Pályája utolsó szakaszában „lírája sokkal elmélyültebb lesz, s a politikai költemény és a satíra uralkodó műfajai mellé az elégikus, gondolati versek egész sorozata zárkózik fel — egyenrangú társként” (Garai Gábor).

A József Attila körüli hazai szocialista költészet egyéni hangú, kiváló kismestere Kis Ferenc (1908—1964.) a felszabadulást követően a közéletbe vetette magát, csak 1953-ban jelent meg egy 1931-ig visszatekintő vékony versfüzete (*Csendes diadalal*). Különösebb figyelmet nemigen keltett, s a háborús családi tragédiákkal sújtott, magába zárkózó költőt lassan elfeledték. Az ötvenes évek végén hallathat ismét magáról: publikál, ízes szamosháti dialektusa sűrűn felhangzik irodalmi esteken, ismét kiadja válogatott verseit (*Ami megőriz*, 1960.). Népszerűsége tetőpontján távozott, korai halála az egész magyar irodalmi élet gyásza volt. A búcsúzóik közül legpontosabban Nagy László verse ragadta meg Kis Ferenc titkát. Mint „szájjárlatos daltalan dalos”-tól vesz végbúcsút tőle, s kimondja befejezésül: „szörnyű, hogy nem bírtál elégni, csak megkeseredtél, / nem lettél úszók a daltól, megfulladtál a daltól, barátom” (*A fekete költő*).

Kis Ferenc valóban nagy tehetség volt, fölényes formakultúráját, végletekig finom rímeit, merész képi erejét nemegyszer bátran József Attilához lehet mérni. Önmaga teljes megvalósítására mégsem futotta ereje. Bár Darvas Józseffel szólva „egyike volt azoknak, akik szét tudták feszíteni a munkásprovinciáliszmus korlátait, s akikben az egyetemesség költői igénye munkált”, verseinek, egész költészetének mégis mindegyre visszatérő alaphelyzete maradt a „munka után”-szituáció: „Munka után, lelkesen meg bölcsen / verselgetek itthon egy kicsit”; „Munka után üldögélek, nézem / sokáig a csillagos eget” (*Zeng a dal*). Írói létével sohasem tudott teljesen azonosulni, igazában nyomdász maradt mindig, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársaként is groteszk arcképet festett önmagáról (*Könyvtárunk történetéhez*). S akkor is, amikor „Dalolhatna, mint az orkán, / szabadon a hegyek ormán — / hallgat mégis, mint az árva / madár, ha be van zárva” (*Az obsitos költő*). Hallgat, nem bír elégni, csak megkeseredik, fuldoklik a daltól: kínvallatások emléke, megismétlődő személyes tragédiák, betegség pecsételik be száját.

Felszabadulás utáni terméséből jól egybefogható egy lazán összefüggő önéletrajzi ihletésű verscsoport. Az *Életrajzomból*, az *Édesapámról*, az *Árvák*, a *Csendes diadalal*, az *Életrajzomhoz*, a *Számadás* és az *Újra otthon* nem rendeződött ugyan szerves versciklussá (közülük több is töredék), de összetartja őket az ajánlással is megtisztelt Illyést követő-folytató lírai-epikai hangvétel, az életút egységbe láttatásának szándéka. Szelíd emléklíráját jól egészíti ki a felszabadulásra felelő néhány keményebb zengésű verse, egy-két gyöngéd Anna-vers és egy aforisztikus, satirikus versfüzér. Ez utóbbiak közül a maga nemében remekmű a *Kotlik a költő*... Tökéletes ritmikájával, nehéz matériát játékosan mozgató fölényes-látványos rimelésével József Attila *Születésnapomra* c. versének bravúráját ismétli meg, de egyben ironikus önportré, irodalmi helyzetkép is és üzenet fiatal poétáknak a mesterségbeli tudásról. És remekmű egy nyolcsorosos is, ahol a pályatárs és barát Benjámin László szerint „A lényegét mondja ki...: az a költő, aki — ötven vagy ötszáz versében — világot teremtett. És Kis Ferenc, harminc nehéz esztendő megpróbáltatásai között, megteremtette világot”:

*Szomorú a naplemente,
mint a véres huszármerte —
alkonyatkor olyan fáradt
vagyok, mint a megfejt állat —*

*szerszámosládámon, gépek
csöndjében úgy üldögélek,
ahogy ült a világ frissen
ácsolts küszöbén az Isten!*

(Munka után)

A fentebb jellemzett alaphelyzet ismerős, de a merész indító hasonlat is szintézis, íme széjjelszört építőkövei: „folyt az embervér a fronton, mint az árvíz —”; „büszke voltam huszár apámra”; „Háborúban volt az én apám: / négy évig öldökölt a királyért / s megölték az utolsó csatán” (*Édesapámról, Emléksorok, Újra otthon*). A kozmikus méretű zárókép pedig már a korlátok végleges áttörése: a költő teremtett világa küszöbén pihen.

Vihar Béla (1908—) költői pályakezdése még a húszas évek közepére esik, a felszabadulás után — hosszú pedagógiai és hivatali pályáját odahagyva — mégiscsak ötvenéves korában jelentkezett először új kötettel. De sem első retrospektív gyűjteményes, sem pedig következő verseskönyvei nemigen jeleztek többet tisztességes mesterségbeli szintnél. Két utóbbi könyvében lírája viszont teljesen megújult (*A Négy Felelet*, 1959.; *Párbeszéd az Idővel*, 1968.). A biblikus és mitológiai frazeológiához való vonzalom, a filozófáló hajlandóság, a látomás általánosító ereje és tágassága végre felszabadultan gyümölcsöződik verseiben, főleg a nagyobb kompozíciókban. Munkaszolgálatos és háborús emlékeinek visszhangjaként megírja az örök katonafájdalom „panaszló ősi elégiáját”-t (*Egy katona megy a hóban*), kutatja a forradalmár magatartás titkát, és ellenpéldákkal szembesíti (*A Négy Felelet*), csontig levetkezetten világít önmagába (*Utószó egy verseskötethez, Párvers a világ kapujában, Párbeszéd az Idővel*), s derűsebb vagy archaizáló verseivel és intellektuális itáliai ciklusával is túllép a szokványoson.

Keszthelyi Zoltán (1909—) írói pályáját a felszabadulás teremtette új lehetőségek ugyancsak kiteljesítik. Könyvtáros, majd 1947—48-ban a Kortárs szerkesztőségének munkatársa, s jelentős szerepe van az akkor indult fiatalok — pl. Garai Gábor — elindításában. Rendszeres műfordítói gyakorlattal is csiszolt, intellektuális pátoszó lírája sokoldalú költőt reprezentál. „Az anyagszerű szépnél” mindig továbblátó filozofikus, töprengő hajlam, és a hétköznapiak derűje egyaránt megjelenik ódai ünnepélyességű, visszafogott, szikár dikciójú verseiben. Változatos költői eszközeit régóta pontos, szinte monoton biztonsággal kezeli, rendre megjelenő verseskönyvei bő anyagában szigorúbb önméretre viszont nem mindig érvényesül.

Szűdi György (1909—) csendes szavú, egyszerű, világos formákat kedvelő közéleti költészete híven tükrözi a felszabadulásra következő változásokat. Epikus hajlandóságai is jelentkeznek; elbeszélő költeményeit balladás hang és mesei fantázia élénkíti (*Szülőföldem Budapest, Vitéz László*). Ihlete és fantáziája olykor szerencsésen túlröpteti a hétköznapi valóságon — az egyetemesebb költői látásmódi: „Anyánk ki-mosta szennyesünk, / konyhánk felsikálta — / két világégés lángjain / megpirult rántása” (*Két világégés lángjai*).

Földeák János (1910—) a felszabadulás óta felelős gazdasági, közéleti és irodalmi funkciók betöltője, költészetével mégis szorosan kapcsolódik felnevelő környezetéhez, változatlanul a külvárosok, gyárak népének énekese. Yers indulatokkal telített egyszerű realizmusa a munkásköltészet régi hagyományait folytatja. Költői témavilága mégsem csak a munkásöntudat és helytállás variációival jellemezhető; meleg családiasság, szemlélettágító utazások élményei teszik gazdagabbá.

A rendkívül sokoldalú, sokműfajú *Vérsi Endre* (1916—) eredetileg is lírikusnak indult, s kezdetől önálló karaktert mutató költészete — egy kurta sematikus kitérőt leszámítva — egyenletes belső fejlődéssel vált jelentőssé. A kritika sokáig nem tudatosította értékeit („Az admirális kihagyott a tiszték listájából, / a tenger nem hagyott ki a hullámverésből” — olvassuk legutóbbi kötetében is), csak Vas István „bajtársi” esszéje jellemezte mélyrehatóbban utóbbi kötetei kapcsán: „A közösségvállalás, az állásfoglalás mindig is hajtóereje volt költészetének, de addig hol bátortalanul,

hol túlságosan is eltökélten kereste kifejezési lehetőségeit — most jelenik meg a maga szervesen sajátos költői hangnemében: »Amihez érek, / fagyaszt vagy éget, / nem ismerem a / semlegességet.« S a hangnem: a látomás merészebb lendületével is megférő fegyelmezett intellektualitás, a táj, a tárgyi környezet vagy érzelmi állapot metaszempontosságú megjelenítési képessége, a friss képi és nyelvi erő, a helyenkénti költőies elfinomodás érdekebb-keményebb prózaisággal való váltakoztatása.

Vasvári István (1916—) első írásai még a harmincas évek közepén jelentek meg; a felszabadulás — szökött munkaszolgálatosként — Erdélyben érte. Visszatérése után könyvkiadóban dolgozik, később újságíró, majd könyvtáros. Az utóbbi években mind gyakrabban publikálja versesköteteit, költészete azonban nem sok változást mutat. Szabályos rendszerességgel, egyazon szinten verseli meg élményeit: apja tragédiáját, a helytállást és elkötelezettséget, a szerelmet és barátságot s az utazásokat. Költői képei ritkák, inkább az emelkedett, poétikus szöfűzést kedveli s kompozíciós megoldásai-val sem merészkedik túl saját szerény határain.

II.

A „NÉPI” LÍRA KÉPVISELŐI

A népi írók költőtáborra már a harmincas évek közepétől erőteljesen polarizálódott. Erdélyi és Sinka jobbratolódása eleve meghatározta a felszabadulással megújult irodalmi életből való kikapcsolódásukat. Más okokból sokáig hallgattak mások is: a szerényebb tehetségű Bakó József (1896—1962.) hivatalok, könyvtárak csendjébe zárkozott, a paraszti világ átalakulását tükröző versei sokára gyűltek könyvekbe (*Két pillér közt*, 1958.; *Télkergető*, 1962.). Mátyás Ferencet 1947-es kötete után hallgatás vette körül. Legzavartalanabban Jankovich Ferenc lírája gazdagodott, de már szinte teljesen függetlenül a „népi” líra esztétikai elveitől, s Dudás Kálmán kései impreszionizmusa is inkább a Nyugat mozgalom egyes törekvéseivel rokonítható. Az első nemzedék két nagyhatású képviselője, Sinka és Erdélyi megkísérelték művészi formanyelvük őrző megújítását. Csak Sinkának sikerült; a balladás misztika külsőségeitől mentes, letisztult, szabad versbeszéde hasznosítható örökség, Erdélyi kötött népdalformái viszont ma már elveszítették félszázaddal ezelőtti újító funkciójukat.

Jobboldali fordulatának vétkét Erdélyi József (1896—) 1945 után levezekelte, s jelképes című kötetével 1954-ben tért vissza az irodalmi életbe (*Visszatérés*). A könyv címadó és indító verse őszinte szándékú gyónás: „Ember, hajadon fővel és mezítláb, / üres kézzel, hogy szinte meztelen, / gondolatban ma keresztútra állok, / a mindenséget úgy engesztetem. / Kitért karral kiejtek minden gögöt / nyílt szívemből és önként, szabadon, / magamból az önös, irigy, közetlen, / embertelen embert kitagadom.” Megbánás és feledés motívumai egyéb verseiben is feltűnedeznek, az országépítő lendület dicséretével sem fukarkodik, költői pályájának utóbbi másfél évtizede mégsem tekinthető betetőzésnek. Erdélyi költőként igazán nem tudott megújulni. Termékenysége mit sem apadt (1954 és 1969 között hat kötetet verset publikált), de rutinosan kezelt régi formáival, dalszerűségével kevés visszhangot verő, anakronisztikus jelenség a mai magyar költészetben. Elbeszélő költeményei, leíró életképei és dalai elsősorban ifjúkori emlékeket ébresztgetnek. Átforrósításuk néha a régi erővel, már-már vízióvá fokozva sikerül (*Pacsirta*), s az öregség elégiái között is akad néhány finoman megmunkált, emlékezetes darab, mint pl. a „Szól már a galamb Juliánna után, / fészket is igazít a vadgesztenyefán ...” kezdetű *Galambszó*.

Sinka István (1897—1969.) újbóli megszólalását majdnem két évtizedig késleltették lassan leküzdött jobboldali nézetei. 1964-ben jelent meg 1943 és 1961 közötti frissebb termését betakarító válogatott kötete (*Végy karodra idő*), 1967-ben pedig újabb verseinek gyűjteménye (*Mesterek uccája*). A negyedszázados végső pályaszakasz emberi-művészi küzdelmei a megőrzés-meghaladás kísérleteivel jellemezhetőek. Sinka költészete egyrészt tematikusan is visszatükrözi az újat, a parasztság, a „volt-szolga csapat” emberivé, távlatossá lett életét. Komor színei felderülnek: a szétrombolt kas-

tély romjai közé ifjak pezsdító idilljét képzeli (*Véletlen lesen*), egykori cseléd-sors-társaival kimondatja az „e föld mienk most már” birtokló igéit (*Egy hang a boglya-hegyről*), s a tájban is társadalmias változást észlel. A „Csett-káka”, a „hajlongó szöke sás”, a „jégszemű nagy ősi békák” a „nesztelen vízililiom”, a „csámcsogó vén bivaly”-ok tócsázta rét „Nem árva már, mint azelőtt. / Rizsföld most, tíz boldog ember / öntözi ott a rizsmezőt” (*Megindul a Cseri-alja*). A versindító tájrajz elidegeníthetetlenül Sinkaé, töretlen egyéni hang, de ami rákövetkezik: regisztrálás csupán. Az új jelenségek esztétikailag maradandó megragadása prózájában jobban sikerült (*Eltűnik a hóri domb*, 1961.).

Az önmagát megújító Sinka ott fedezhető fel, ahol tovább engedi áramlani egykori meghatározó élményeit, de úgy, hogy már nem köríti őket ősvilági vagy babonás-tragikus balladai misztikával; azonban a versekben, amelyekkel jelen világát, a megszürt-beérett tapasztalatok, a megnyugvás és a humánus jegyében képes szemlélni. *A Lovasok opál mezőkön*, a *Kocsink nagy, sáros bogár* vagy *Az égboltnak viharos szélibe*... mit sem haloványult tündökletes színei, a *Kondul a hárangvirág* s a *Fáradt, nagy öreg kezemmel* búcsúzó sejtelmei, meg az *Emlékek Sártallóról* józan összegezése a fontosabb bizonyosságok e változásra: „Úgy megyek át a zajongó világon, / hogy sérelmeimet nem viszem fegyverül, / csak mosolyt viszek, mosolyát szoknak, / kik a madaraknak is prédikálnak.” Öregkori nagy vállalkozása az eposzi méretű *Mesterek uccája* szociográfiailag is érdekes vallomás a kisemberek magára vett napi gondjairól, a teremtő munka örök emberi küzdelmeiről s öröméről. A fiatal nemzedék Sinka testamentumát, művészi erejének példás felbuzdulását látta e költeményben: „túl a mesterségek költészetén... a költő ars poeticáját jeleníti meg, figyelmeztetve minket az anyagszeretetre, a szépségre, a vágyakozás szabadságára, a fantázia merészségére, s arra, hogy a költészetnek szárnya van” (Ágh István).

Jankovich Ferenc (1907—) költészetének felszabadulás utáni pályaszakasza egyre kevesebb rokonságot mutat a „népi” irodalom irányzatával, hisz szorosabb eszmei-kifejezésbeli rokonság korábban sem kapcsolta a mozgalomhoz. Élményeinek ma is minduntalan felbukkanó mélyrétege a falu, a parasztok, a mesteremberek egykori és megváltozott világa, de Eötvös-kollégiummal, Párizssal, zenei tanulmányokkal is formált látásmódja sokkal tágasabb annál, semhogy lefokozhatnánk tájköltővé vagy emléklírikussá. *Idők szálltán* c. 1968-as versgyűjteményének egyik — enyhén ironikus stílusbravúrnak is felfogható — darabjában maga is kimondja: „Pentele, Fehérvár bocsátott világgá, / Buda, Párizs — rímnek — sehogyan sem vág rá” (*Népies*). A népi mozgalom költői hangvételével szinte csak tárgyas, emlékező-leíró kompozícióit rokoníthatjuk, melyek nagyrészt az ötvenes évekből valók (*A ledőlt torony*, *Pusztaszél*, *Könyvtáratavás*, *Békés nap*, *Megszentelt kenyér*, *Hol a régi Bakony?*, *Népszerű óráció*). Jankovichot többek között költészetének ez a leíró-émlékező attitűdje is Illyéshez közelíti, költői nyelve mégis egyénien markáns. Erős, régies ízek áramlanak benne, szököttéseiben van valami romantika előtti és körüli archaizmus; sokszor meglepő, olykor már modoros szóalakokat (vagy tájszavakat) használ. („Mely durva zaj zúg a keleti széllel? / Érc-víjjogás és bomba dübögése, / asszonyi átok, csecsemő-sikoltás / csapkod az égre.” — *Levél Koreába*; „Hol a híres Bakony sok vadas erdeje? / Hol immár a Sárrét sok csukája s ere?” — *Hol a régi Bakony?*) Költői műfajai igen változatosak. Érdekes kompozíciójú vaskos gyűjteményes kötete 1959-ben tízféle fejezetben osztotta szét ódáit, idilljeit, elégiáit, rapszódiait, elbeszélő költeményeit, lírai és gondolati verseit, dalait s epigrammáit. Ahogy a rég sajátjává hajlított nyelv, kifejezési technikájának természete sem sokat változott: következetesen realista költői alkat.

Összegyűjtött verseinek könyve pályáját nem kronológiai rend szerint kíséri végig, 1945 utáni költészetének új, tartalmi jellegzetességei azonban a látványos korszakváltások nélkül is nyilvánvalók. Híres NÉKOSZ-indulójával már a felszabadulás évében a „fényes szellők” korának költői megnevezője lett (*Sej, a mi lobogónkat*), s azután is „A szocializmus észfénye” vezérelte. Az utóbbi évtizedben írt versei tovább őrzik pannon színezésű erős természetkultuszát, az elbocsátókhöz, a közösséghez való szo-

ros hűségét s már az öregség, az elmúlás előérzefével is viaskodnak. Ez egyrészt újabb emlékek előhívásával jár — ezúttal „a didergő gyermekkor” legtitkosabb élményeiből merít —, de a Jankovich világát mindig belengő derű sem roppen el (*Könnyű homoki*).

Mátyás Ferenc (1911—) még a harmincas évek közepén „a pusztáról került az irodalom legelőkelőbb köreibe”, a felszabaduláskor már több kötet van mögötte, de csak 1947-ben, majd pedig tízévi kényszerű hallgatás után jelentkezik ismét verseskönyvvel. Közben újságíró, tisztviselő, könyvtáros s mindmáig lektor. József Attila és Illyés, Erdélyi és Sinka hatásai ösztönözték és alakították, s ha költői világképe nem is jelent szuverén hódítást a népi mozgalom lírájában, megvannak tulajdon jellemzői. Legszájtább „műfaja” a kötetcímmé is emelt *Kegyetlen idill*. Egyetlen, minduntalan viszsztatérő főmotívumként egyre csak cselédkori szenvedéseinek színterét, a Kecskemét környéki „kiskun-szaharát” idézi, s „idillje” ma sem leplez, ha kell, keményen igazmondó. Epikus emlékező verseiben inkább csak a külön élménykör egyedi (*Te Deum, Falusi búcsúsók, Fekete madár, Március ígérete, Szép volt a grófnő*), érzékletes életképeiről hasonlóképpen ezt mondhatjuk (*Tanyasi asszonyok, Juhászok vacsorája, Falusi reggel*). Van viszont egy verscsoportja, amelyekben kilép lázadó emlékekkel lehatárolt kisvilágából. E versek kompozíciója ódaszerűen tágas, az élmények már nem csupán empirikus jellegzetességeikkel, hanem eszmei summázatok szerint jelentkeznek. Mátyás megkísérli szintézisbe fogni szülőföldről, hazáról, múlttól, jelenről felbuzgó érzéseit, és arra figyelmeztetni is bátor, ami a paraszti jelenben még mindig változatlan (*Sebhelyes angyal, Nézem a tanyát, A riadalmak vadlibái, Pusztai hangverseny, Névtelenek, Naplemente után*). A leíró meditáció, a szabályos kisformák szorításának túllépése, egyben epikájának megújítása *Keréketört szabadság* c. „orgoványi rapszódia”-ja is. Ebben egy történelmi metszésponton nemcsak a szűkebb szülőföld, hanem az egész haza történelméről való vízióit áramoltatja át.

Az elvétve megszólaló Dudás Kálmán (1912—) 1947-ben a jugoszláviai Bácskából költözött Budapestre. A „déliés, forróbb íz” — Simon István szerint — máig érződik költészetén, irodalmi forrásvidéke is itt van valahol. Dudás szemlélődő alkat, a zárt, finom és tiszta formákat kedveli, meleg tónusú tájrajzainak impresszionizmusában Juhász Gyula tovább csiszolt termékenyítő hatására ismerünk. *Tápei alkonyat* c. remek szonettje már 1938-ban rokon érülettel idézte a tájat, „Hol a Maros a Tiszába szakad” s hol nagy álmodói, Tömörkény, Juhász borongtak. Könnyed, olykor Áprily, Dsida, Nadányi módján bravúros verselő, aki bonyolultabb gondolati anyagból is pontosan mintáz (*Annál is messzebb*). Lírája tartalmi hatósugara azonban kis területeket fog át: ifjúság, szerelem, békeóhaj, nemzetiségi egymásrataltság. Legszebben ez utóbíróll vall talán: „Rémlík a virradó tájon a régi, / vert hadak árnya / s balsors és tanúság néma kötelmül / forr a pohárba...” (*Távoli vőfély*).